

TÚLÉLÉSI STRATÉGIÁK¹

BEVEZETÉS

Dolgozatom abból a munkaerő-piaci problémából indul ki, miszerint a 90-es évek gyors társadalmi és gazdasági változásai jelentős mértékben átalakították a munka világát és a hagyományosan biztonságos foglalkoztatás modellje megroppant egész Európában.² Ez Magyarországon, a rendszerváltozás során kialakult transzformációs krízis következtében vált különösen súlyossá. Az állam polgárainak és mindenkori kormányainak ekkor kellett szembesülniük a munkanélküliség hirtelen növekedésével és a foglalkoztatottság visszaesésével.³ Ebben a helyzetben a társadalom egyik legvédtelenebb csoportjának a hátrányos helyzetűeket tekinthetjük, akik tipikusan a gazdasági átalakulások áldozatai. A piaci verseny nem segítette az esélyek egyenlőségének javulását. A rendszerváltást követően a piacgazdaságra való áttéréssel az egyenlőtlenségek még szélesebb körben növekedtek és a szegények még szegényebbekké váltak. Elkerülhetetlenné vált az állam beavatkozása a hátrányos helyzetűek leszakadásának megakadályozása érdekében.⁴ Ebben az Európai Unió integrációs folyamata különösen nagy segítséget nyújtott. Az EU és az állam közösen kezdte meg a leghátrányosabb helyzetű régiók és részben ezen keresztül a hátrányos helyzetű emberek támogatását a strukturális programok segítségével. A változásokkal párhuzamosan alakult az oktatási rendszer is, a növekvő átkép-

- 1 Köszönettel tartozom az ESZA Kht-nek, valamint azoknak a kedvezményezetteknek akiknek a véleményére alapozva, hivatalosan meg nem erősített információkkal dolgozhattam. Becsléseimet saját számításaimra alapoztam.
- 2 Az oktatás társadalmi és gazdasági környezete. In: Jelentés a magyar közoktatásról, 1997 <http://www.oki.hu/oldal.php?tipus=cikk&kod=Jelentes97-0201> (Letöltés ideje: 2008. szeptember 8.)
- 3 Egri Imre: Gazdaság, foglalkoztatás: www.ofa.hu/index.php?WG_NODE=WebIntRedirect&WG_OID=DSDf2a5b2c1f79e68c53 (Letöltés ideje: 2008. augusztus 4.)
- 4 Ferge Zsuzsa (2002) Struktúra és egyenlőtlenségek a régi államszocializmusban és az újkapitalizmusban. In: Szociológiai Szemle, 4. sz. <http://www.mtapti.hu/mszt/20024/ferge.htm> (Letöltés ideje 2008. október 11.)

zési igényeknek megfelelően. Ennek legfontosabb jellemzője az oktatás piacosodása, a kompetenciák felértékelődése, illetve az iskolán kívüli képzés arányának jelentős növekedése volt. Ugyanakkor az oktatási rendszer a reformok és az átalakulás ellenére sem vált eléggé rugalmassá ahhoz, hogy a hátrányos helyzetű emberek folyamatos társadalmi lecsúszását megállítsa, illetve biztosítsa komplex fejlesztésüket. Ezért a döntéshozók a nonprofit szervezetekhez és a civil szektorhoz rendelték a hátrányos helyzetűek folyamatos, komplex fejlesztését. Mellettük szólt a szükséges flexibilitásuk, speciális cél- és eszközrendszerük, valamint a közvetlen, hatékony ügyfélelérésük és bevonásuk.⁵ E szervezetek támogatásával jöttek létre, a különböző komplex képzési és foglalkoztatási programok – PHARE, OFA programjai, EQUAL, HEFOP – a hátrányos helyzetű emberek fejlesztésének érdekében, amelyek közül az egyik legfontosabb a Humánerőforrás-fejlesztési Operatív Program (HEFOP) 2.3-as intézkedéscsomagja. Ez a hátrányos helyzetűek foglalkoztathatóságának javítása érdekében életre hívott intézkedés volt, amely az eddigi programok korábbi tapasztalatait és felhalmozott tudását volt hivatott koncentrálni.

Az intézkedéscsomagban két programra (HEFOP/2.3.1-05/1 „A hátrányos helyzetű emberek alternatív munkaerő-piaci képzése és foglalkoztatása”, valamint a HEFOP/2.3.2-05/1 „Fejlesztésközpontú alternatív munkaerő-piaci szolgáltatások”) lehetett pályázni. Olyan kezdeményezéseket támogattak ezekben, amelyek a két programban, amelyek a hátrányos helyzetűek igényeihez igazodó munkaerő-piaci és szociális szolgáltatásokkal, fejlesztésekkel és képzésekkel segítették a hátrányos helyzetűek munkaerő-piaci beilleszkedését, reintegrációját a fenntartható gazdasági fejlődés érdekében. A dolgozat fő kérdése, hogy a HEFOP 2.3-as intézkedéscsomag elérte-e a célját, vagyis a civil és nonprofit szervezetek felelősségvállalása és projektmegvalósítási módszerei fejlődtek-e, képesek voltak-e megfelelni az előzetes elvárásoknak, és az intézkedéscsomag mennyire tekinthető hatékornak szakmai szempontjából? Ki tudja-e mozditani a hátrányos helyzetű embereket mély személyes és anyagi válságukból, képes-e (re)integrálni őket a munkaerőpiacon, és ebben mennyire játszott hatékony szerepet a képzés és a komplex készségfejlesztés?

5 Arapovics Mária (2007) Felnőttképzési nonprofit szervezetek Magyarországon. Az egész életen áttartó tanulás és a civil szervezetek, Ráció Kiadó, Budapest. 91-94 o.; 127-129 o.

A TÁRSADALMI, GAZDASÁGI, MUNKAERŐ-PIACI VÁLTOZÁSOK ÉS A NÖVEKVŐ EGYENLŐTLENSÉGEK HATÁSAI

Európában a társadalmi-gazdasági változások legfőbb jellemzői a 80-as évek közepe óta az erősödő globalizáció, a neoliberais gazdaságpolitika⁶ és a jóléti rendszer megroppanása széleskörű bizonytalanságot, egyenlőtlenséget idéztek elő a munkaerőpiacon, és ez a munkanélküliség növekedésével, a hátrányos helyzetűek munkaerő-piaci esélyeinek csökkenésével és a leszakadás valószínűségének növekedésével járt.

A modernizáció és a gazdasági átalakulás nyomása különösen érzékelhető volt azokban az országokban, ahol a politikai rendszerváltozás a társadalmi és gazdasági krízissel együtt zajlott le. Magyarországon a piacgazdaságra történő áttérés és a privatizáció következtében jelentősen átalakult a GDP összetétele⁷. A magánszektor és a külföldi befektetők nagy részben járultak hozzá a bruttó hazai termék előállításához. A gazdasági változások radikálisan átalakították az ország szektorális berendezkedését is. A mezőgazdaság és az ipar visszaesésével párhuzamosan lehetett tapasztalni a szolgáltatási szektor jelentős növekedését. Az ipar és a mezőgazdaság átalakulása és modernizációja okán sokan váltak munkanélkülivé. Magyarországon az iparban foglalkoztatottak 26%-át bocsátották el 1989 és 1993 között⁸. Közvetlenül a rendszerváltás után megközelítőleg 1,8 millió ember került ki a foglalkoztatásból, amit nem kompenzált megfelelő számú munkahelyteremtés. Ezekkel a folyamatokkal párhuzamosan erősödtek fel a társadalmi és gazdasági egyenlőtlenségek. A rendszerváltozás gazdasági sajátosságaira jellemzően csökkent az életszínvonal, felbomlott a felülről egyenlősítő rendszer, és megnőtt a távolság a társadalom felsőbb csoportjai és az átlag között. De nem pusztán a szegények szakadtak le az átlagtól, hanem a társadalmi átlag is lejjebb csúszott. Becslések szerint a jövedelmi egyenlőtlenségek addig nőnek, amíg a magyar gazdaság fel nem zárkózik a nyugat-európai átlaghoz, illetve a legfelsőbb jövedelmek elszakadása az átlagtól nem lesz már szembetűnően nagy.⁹ A gazdasági növekedés következtében 1997-től a Bokros csomag hatására a középrétegek könnyebben magukhoz tértek, de a legszegényebbek, a társadalom alsó harmada, intenzíven távolodott az átlagtól. Következésképpen felmerült a tudatos társadalmi beavatkozás igénye a gazdasági növekedés serkentése és a piaci folyamatok támogatása érdekében.

6 A jóléti kiadások csökkentése, az állam szerepének visszaszorulása, az állami bürokrácia leépítése, erősödő piaci verseny és öngondoskodás, széleskörű szociális reformok az oktatás, egészségügy és a nyugdíj terén.

7 Krekóné Dr. Kupa Ildikó: A főbb makrogazdasági mutatók és a foglalkoztatottság kapcsolata. http://www.ofa.hu/index.php?WG_NODE=WebIntRedirect&WG_OID=DSDf334d23bd1692b633 (Letöltés ideje: 2008. szeptember 11.)

8 Valuch Tibor (2008) Magyarország Társadalomtörténete a XX. Század második felében, Osiris Kiadó, Budapest.

9 Mózer Péter: Társadalmunk jövedelmi-munkaerőpiaci helyzete. In: Esély, 2006/4 http://www.nonprofit.hu/files/9/0/4/5/9045_M_ZER.pdf (Letöltés ideje: 2008. október 8.)

Az állam a hátrányos helyzetűek megélhetéséről segélyekkel gondoskodott, illetve tömegesen alkalmazta a korkedvezményes nyugdíjazást. Ugyanakkor a munkaerőpiacról kisztelektálódott munkaképes korú és elbocsátott munkavállalók részére új életpálya lehetőségét kellett biztosítani. A munkavállalóknak a radikálisan megváltozott munkaerő-piaci helyzetben új elvárásoknak kellett megfelelniük. Többek között a munkaadó rugalmasság, mobilitás, valamint nyelvtudás és a számítástechnikai ismeretek iránti igénye jelent meg. Úgy tűnt, hogy egy komplex képzési folyamat jelenthet megoldást a hátrányos helyzetűek foglalkoztathatóságának növelésére, és a társadalmi leszakadás veszélyének mérséklésére.

A HÁTRÁNYOS HELYZETŰEK CSOPORTJÁNAK MEGHATÁROZÁSA, KOMPLEX KÉPZÉSE ÉS ESÉLYE A MUNKAERŐPIACON

A szegénységhez és a társadalmi kirekesztettséghez elvezető út a munkaerőpiacról történő kiszorulásal, majd a munkanélküliséggel kezdődik.¹⁰ A társadalom egyes hátrányos helyzetű csoportjait – főként az alacsony iskolai végzettségű, elavult, nem piacképes szakképzettséggel rendelkező munkanélkülieket – ez különösen veszélyezteti. A hátrányos helyzetű embereknek egyre kisebb az esélyük a munkaerőpiacra történő visszatérésre abban az esetben, ha a tartós leszakadás következtében leépül a motivációjuk, illetve munkavégzési és tanulási képességük. Elhelyezkedési esélyeiket akadályozhatja lakóhelyükön a munkahelyek hiánya, egészségi problémájuk, életkoruk, vagy nem megfelelő képzettségük.

A hátrányos helyzet fogalmi meghatározása nehéz, ezért számos változata alakult ki a szakirodalomban. Leggyakrabban az alacsony iskolai végzettség, a munkanélküliség és az egyéb okok mellett kialakuló szegénységből fakadó hátrányos helyzet alapján határozható meg. Ez a következő generációkban is újratermelődhet. A rendszerváltást követően 1996-ban a magyar lakosság egyharmada élt a létminimum alatt, és közülük a szegénység által legvesélyeztetettebbek a nagycsaládosok, a nyugdíjasok és a tartós munkanélküliek voltak.¹¹ A szakirodalom általában támogatja azt az álláspontot, miszerint a hátrányos helyzet nem csak a végzettség szerinti, vagy a jövedelmi hátrányra utal.¹² A hátrányos helyzetnek több dimenziója is lehet, mert a fentiek mellett megjelenhetnek a munkával, az érdekérvényesítéssel, a lakáskörülményekkel, az életstílussal, vagy a betegséggel kapcsolatos tényezők is. A szakirodalomban azonban érzékelhetően hiányzik a konszenzus arról, hogy kit tekinthetünk hátrányos helyzetűnek.

10 Sári Mihály-Szabó Szilvia: Konferenciák a FEEFI szervezésében.

<http://www.feefi.pte.hu/tm/tm2.pdf> (Letöltés ideje: 2008. szeptember 11.)

11 Valuch Tibor (2005) *ibid.*

12 Soós Adriánna (2008) Hátrányos helyzetű munkavállalók integrációja.

http://www.te-is.hu/index_elemei/zaroload/eload_soosadr.ppt (Letöltés ideje: 2008. szeptember 11.)

Számomra Halmos Csaba tanulmánya¹³, a Nemzeti Felnőttképzési Intézet Kutatási tanulmánya (2006)¹⁴, Sz. Molnár Anna¹⁵, valamint Óry Mária¹⁶ kutatása nyújtott segítséget a hátrányos helyzet értelmezésében. Tanulmányaikban szintén a munkaerőpiaci és -képzési hátrányok szerint határozták meg a hátrányos helyzetű célcsoportokat, ugyanis a hátrányos helyzet kialakulásáért az oktatásban, képzésben történő lemaradás, és az ennek következtében is kialakuló munkaerőpiaci hátrány a felelős. Óry Mária szerint „a hátrányos helyzetűek Magyarországon jelenlevő legkomolyabb munkaerőpiaci feszültséggel rendelkező és létszámukat tekintve legjelentősebb csoportjai az alacsony végzettségűek, a bevándorlók, illetve menekültek, a megváltozott munkaképességűek, illetve fogyatékosok, valamint a cigányság.”¹⁷ Halmos Csaba szerint „a hátrányos helyzetet elsősorban foglalkoztatáspolitikai, illetve azon belül, mint a felnőttképzés alanyai, célcsoportjai által meghatározott szempontok szerint értelmezzük”. Ő a hátrányos helyzetű csoportokat a következő típusokba sorolja:

- társadalmi, családi helyzetből adódóan, vagy előítéletekből fakadó külső ok miatt korlátozottak a lehetőségeik kibontakoztatásában;
- normál körülmények között élők, de a személyiségükből következően a társadalomba nem, vagy csak nehezen integrálódók;
- karakterisztikus hátránnyal rendelkezők (szerzett vagy veleszületett egészségkárosodással élők, látás-, hallás-, mozgáskorlátozottsággal és/vagy értelmi fogyatékkal élők),
- hátrányos térségekben élők,

13 Halmos Csaba (2005) A felnőttképzésben résztvevők elhelyezkedése, különös tekintettel a hátrányos helyzetű rétegekre, régiókra. Kutatási zárótanulmány. In: (szerk.) Horváth Cz. János, Felnőttképzési Kutatási Füzetek 3, NFI, Budapest. https://www.nive.hu/kutatas_fejlesztas/felnottkepzes_kutatas_2003-2007/2005pdf/03halmos.pdf (Letöltés ideje: 2008. szeptember 11.)

14 Cserné Dr. Adermann Gizella-Dr. Fodor Imréné-Dr. Koltai Dénes-Kövesi Gusztáv-Kövesi Jenő-Muity György-Dr. Nemeskéri Zsolt-Dr. Szép Zsófia-Vámosi Tamás-Váradi Ákos (2006) A felnőttek foglalkoztathatóságának növelésére irányuló komplex képzési modellek, különös tekintettel a hátrányos helyzetű csoportokra, javaslatok intézkedésekre. Kutatási zárótanulmány. In: (szerk.) Dr. Benke Magdolna, Felnőttképzési Kutatási Füzetek, NFI, Budapest. https://www.nive.hu/kutatas_fejlesztas/felnottkepzes_kutatas_2003-2007/2006pdf/13_cserne.pdf (Letöltés ideje: 2008. szeptember 14.)

15 Sz. Molnár Anna (2005) Az idősebb felnőtt rétegek (45 év feletti) felnőttképzési igényei és képzési lehetőségei. Kutatási zárótanulmány. In: (szerk.) Horváth Cz. János, Felnőttképzési Kutatási Füzetek, NFI, Budapest. https://www.nive.hu/kutatas_fejlesztas/felnottkepzes_kutatas_2003-2007/2005pdf/15szmolnar.pdf (Letöltés ideje: 2008. október 14.)

16 Óry Mária (2005) A hátrányos helyzetű csoportok helyzete. Kutatási zárótanulmány. In: (szerk.) Horváth Cz. János, Felnőttképzési Kutatási Füzetek 2, NFI, Budapest. https://www.nive.hu/kutatas_fejlesztas/felnottkepzes_kutatas_2003-2007/2005pdf/02ory.pdf (Letöltés ideje: 2008. október 14.)

17 Óry Mária (2005) *ibid.* 6 o.

- illetve az előző pontok alapján halmozott, vagy részben halmozott hátrányok megjelenésével küzdők.¹⁸

A HEFOP 2.3-as intézkedéscsomag keretében a projektrésztvevők az alábbiakban megjelölt hátrányos helyzetű csoportokból kerültek ki, és kutatásomban is az e csoportokból a programokba kerülők helyzetét volt lehetőségem vizsgálni:

- romák,
- testi és/vagy értelmi fogyatékkal élők,
- tartósan munkanélküliek,
- alacsony iskolai végzettségűeknek,
- 45 éven felüli munkanélküliek.

ROMÁK

Nem egyszerű a roma származás definiálása, ugyanis módszertanilag a meghatározásnak két különböző szempontú megközelítése is van. Az egyik szerint az a cigány, aki annak vallja magát, míg a másik szerint az mondható cigánynak, akit a környezete annak ítél meg. Magyarországon Kemény István felmérése¹⁹ alapján 1971-ben a lakosság 3%-a volt cigány származású, 1993-ban 5%-a és a 2003-as adatok szerint 6%-a.²⁰ A rendszerváltozást követően a romák társadalmi és munkaerő-piaci diszkriminációja egyre jelentősebb gonddá vált. További problémát jelentett az ő esetükben is az átalakuló szakmastruktúra, az elavuló szakmák, az új munkahelyekhez szükséges képzettség hiánya, a rossz egészségi állapot, valamint a romák lakóhelyi koncentrációja a hagyományos ipari központok leépülésével küzdő régiókban és kistérségekben. Ezért őket érintették legfőképpen az elbocsátások a rendszerváltás időszakában, tömegével válva munkanélkülivé, rászorulva a szociális ellátásra, segélyekre. Amennyiben megvizsgáljuk a cigányság iskolázottságának eddigi adatait, azt láthatjuk, hogy 1971-ben semmilyen iskolai végzettséggel nem rendelkezett 36%-uk, és az általános iskolát is csak

18 Halmos (2005) ibid. 12 o.

19 Kemény István a következő problémát veti fel a kutatás módszertanával kapcsolatban: „A 2003-as felmérésben, 1165 lakásban 5408 személyt írtunk össze. Ha felmérésünk abszolút pontos lett volna, akkor 2003 elején 540 800 lett volna a cigányok száma. Teljesen elképzelhetetlen azonban olyan felmérés, amelyben a felmérők minden egyes cigány családdhoz eljutnak, és ott az összeírásban, illetőleg a kérdőív kitöltésében sikerrel járnak. Az 1993-as felmérésben is számoltunk 5 százalékos, ill. 10 százalékos hibával.”

20 Kemény István: A magyarországi cigány kisebbség demográfiája.

http://www.demografia.hu/Demografia/2004_3-4/Kemeny%20Istvan_kozl.pdf (Letöltés ideje: 2008. november 20.)

2%-uk végezte el.²¹ 1993-ban volt már valamilyen iskolai végzettsége 94%-uknak, illetve befejezte az alapképzést biztosító 8 általános iskolát 46,5%-uk.²²

Láthatjuk, hogy a cigányság felzárkóztatása a hátrányos helyzetből csak az igen összetett problémák megoldásán keresztül lehetséges. Ez elsősorban az iskolázottsági szint emelésével és a komplex fejlesztő szolgáltatások biztosításával érhető el.

TESTI ÉS/VAGY ÉRTELMI FOGYATÉKKAL ÉLŐK

A testi és/vagy értelmi fogyatékkal élők jogairól és esélyegyenlőségük biztosításáról szóló 1998. évi XXVI. törvény 13. és 14. paragrafusában a fogyatékkal élők oktatásáról és képzéséről, illetve a foglalkoztatásukról a 15. és 19. paragrafus határoz. Az érintettek lehetőség szerint integrált, ennek hiányában védett foglalkoztatásra jogosultak. Továbbá a törvény szerint a munkáltató köteles biztosítani a munkavégzéséhez szükséges munkahelyi környezetet, a munkaeszközök és berendezések átalakítását, amelyhez támogatás igényelhető a központi költségvetésből.

A felmérésekből tudhatjuk, hogy a fogyatékkal élők körében alacsonyabb az átlagos iskolázottsági szint²³. Ezt a helyzetet tovább rontja az a tény, hogy nagyon sokszor őket a munkahelyükön sem támogatja a munkaadó olyan eszközökkel, amely a munkahelyi beilleszkedését javítaná, emellett a munkahelyek többségénél nem történt meg az akadálymentesítés. Bár a munkaadók számára kifejezetten e problémák kezelésére állnak rendelkezésre pályázati programok és támogatások, de így sem mutatkozik jelentős növekedés a fogyatékkal élők foglalkoztatása terén.²⁴

Ehhez a célcsoporthoz tartoznak a megváltozott munkaképességűek is, vagyis azok, akik testi, vagy szellemi fogyatékkal élnek, illetve akiknek egy esetleges orvosi rehabilitációt követően munkavállalási és munkahely-megtartási esélyei csökkennek testi vagy

21 Óry Mária (2005) A hátrányos helyzetű csoportok helyzete. Kutatási zárótanulmány. In: (szerk.) Horváth Cz. János, Felnőttképzési Kutatási Füzetek 2, NFI, Budapest. 106-124 o.
https://www.nive.hu/kutatas_fejlesztas/feletokepzes_kutatas_2003-2007/2005pdf/02ory.pdf (Letöltés ideje: 2008. szeptember 10.)

22 Óry Mária (2005) *ibid.*
https://www.nive.hu/kutatas_fejlesztas/feletokepzes_kutatas_2003-2007/2005pdf/02ory.pdf Letöltés ideje: 2008. szeptember 10.

23 Mike Buckley (2006) A foglalkoztathatóság javításának új módszerei Magyarországon. Nemzetközi szakmai rehabilitációs konferencia, Budapest. „Dr Gere Ilona, a magyar Foglalkoztatási Hivatal főtanácsadója megállapította, hogy bár a fogyatékkal élők munkanélküliségi rátája 2%, vagyis kevesebb, mint a fele az általános munkanélküliségi rátának (4,2%), iskolázottsági szintjük alacsonyabb: a fogyatékkal élők kb. 70%-a csak alacsony végzettséggel rendelkezik, míg a megfelelő aránya a nem fogyatékosok körében csak 50%. A fogyatékkal élők gazdasági aktivitási rátája majdnem a háromszorosa a nem fogyatékosokénak - 76,7%, szemben az utóbbiaknál megállapított 29,8%-kal.” <http://en.afsz.hu/sysres/ofa/hungary/beszamolo.htm> (Letöltés ideje: 2008. október 20.)

24 Mike Buckley (2006) A fogyatékkal élők munkaerőpiaci reintegrációjának és esélyegyenlőségének gazdasági előnyei - OECD. Nemzetközi szakmai rehabilitációs konferencia, Budapest. Pearson: „a fogyatékos emberek az ellátási rendszer csapdájában a munkaerőpiac főáramán kívül rekednek.” <http://en.afsz.hu/sysres/ofa/hungary/beszamolo.htm> (Letöltés ideje: 2008. december 2.)

szellemi károsodás következtében.²⁵ A megváltozott munkaképességűek és a fogyatékkal élők közötti határvonalat elég nehéz meghúzni, ugyanis a megváltozott munkaképességű emberek a népszámlálások során sokszor fogyatékosként nevezik magukat. Az 1991. évi IV. törvény rendelkezik a megváltozott munkaképességű személyek foglalkoztatásának támogatásáról. A 19. paragrafus (1) és (2) bekezdésében arról, hogy a Munkaerőpiaci Alap rehabilitációs alaprészből támogatás nyújtható e munkavállalók foglalkoztatását elősegítő infrastrukturális beruházásokhoz.²⁶

TARTÓSAN MUNKANÉLKÜLIEK

Tartósan munkanélkülieknek azokat nevezzük, akik legalább hat hónapja munkanélküliek és szerepelnek a munkaügyi központok nyilvántartásában. A Magyar Tudományos Akadémia adatai szerint 1992 és 2003 között csökkenés mutatkozott a tartósan munkanélküliek számában, ugyanakkor azt is tudjuk, hogy sokan nem regisztrálták magukat.²⁷ A tartósan munkanélküliek közül 1996-tól 2003-ig lényegesen többen végeztek OKJ-s képzést, mint nem OKJ-s képzést. Nyelvi képzésre az 1996-ban 3,8, 2003-ban 9,1 százalékuk járt.²⁸ Ebben a célcsoportban a nyelvi képzések iránti magasabb érdeklődés valószínűleg az új állás megszerzéséhez, vagy a további képzések feltételeihez kötődött. A regisztrált munkanélküliek iskolai végzettségét tekintve jól látható, hogy 1996 és 2003 között több mint kétötödük legfeljebb a nyolc általános iskolát végezte el. Nyolc általánosnál magasabb iskolai végzettséggel 1996-ban 8,3 százalékuk, 2003-ban 7,5 százalékuk rendelkezett. Fontos azonban megemlíteni, hogy a főiskolai diplomások körében 1996 és 2003 között 2,0 százalékról 2,7 százalékra emelkedett a tartós munkanélküliek aránya, ami majdnem 30%-os növekedést jelent.²⁹ Számukra a munkaerő-piaci képzéseket olyan tartalmú modulokkal kell felépíteni, amelyek az alapkompenciákat frissíthetik fel vagy pótolhatják elsősorban.

25 Óry Mária (2005) A hátrányos helyzetű csoportok helyzete. Kutatási zárótanulmány. In: (szerk.) Horváth Cz. János, Felnőttképzési Kutatási Füzetek 2, NFI, Budapest. 68 p.

https://www.nive.hu/kutatas_fejlesztes/felnottkepzes_kutatas_2003-2007/2005pdf/02ory.pdf (Letöltés ideje: 2008. december 3.)

26 1991. évi IV. törvény: A foglalkoztatás elősegítéséről és a munkanélküliek ellátásáról.

http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=99100004.TV&kif=megv%E1ltozott+munkak%E9pess%E9g#xcel (Letöltés ideje: 2007. szeptember 15.)

27 Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézet. Munkanélküliek, 5.1. Grafikon adatai 1992-2003-ig. <http://econ.core.hu> (Letöltés ideje: 2008. október 16.)

28 Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézet. Munkanélküliek, 5.18. táblázat: A képzésben résztvevő munkanélküliek számának megoszlása a képzés típusa szerint 1996-2003-ig. <http://econ.core.hu/doc/ktidb/statiszika/05/0518.html>. (Letöltés ideje: 2008. december 17.)

29 Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézet. Munkanélküliek, 5. 20. táblázat: Regisztrált munkanélküliek megoszlása iskolai végzettség szerint, éves átlag 1996-2003-ig.

<http://www.econ.core.hu/doc/ktidb/statiszika/05/0520.html> (Letöltés ideje: 2008. december 9.)

ALACSONY ISKOLAI VÉGZETTSÉGŰEK

Azokat nevezzük alacsony iskolai végzettségűeknek, akik nyolc általános iskolai végzettséggel, illetve még azzal sem rendelkeznek. A szakirodalom ezt a csoportot abszolút alacsony iskolai végzettségűeknek definiálja³⁰. Azért vizsgálom e szerint a meghatározás szerint ezt a célcsoportot, mert kutatásom azokra irányul, akiknek többek között a képzéshez való *hozzáférés*, illetve a (szak)képzés megszerzése jelent nehézséget, és részben emiatt kerülnek hátrányos helyzetbe a munkaerőpiacon. A KSH 2004-es felmérése szerint³¹ látványos különbségek vannak az iskolai végzettséget tekintve a foglalkoztatottak és a munkanélküliek között. Míg a foglalkoztatottak csupán 14%-a rendelkezik csak általános iskolai végzettséggel, addig a munkanélküliek között ez az arány 29%-os. A nyolc általános iskolai végzettséggel sem rendelkezők nehezebben, sőt alig tudnak elhelyezkedni a munkaerőpiacon. Különböző okok állhatnak annak hátterében, hogy miért nem jutottak tovább az iskolarendszerben. Számukra éppen ezért nagyon fontos az iskolarendszeren kívüli a tanulási tanácsadással összekötött komplex fejlesztő képzésen való részvétel. Különösen azért, mert a legtöbbször az iskolai kudarc érzése, a szembehelyezkedés az iskolarendszerrel, valamint az iskolarendszerű képzés anomáliái és a rossz tanulási mechanizmus miatt kerülnek ilyen helyzetbe.

A 45 ÉVEN FELÜLI MUNKANÉLKÜLIEK

A 45 éven felüliek csoportját nem kell külön definiálni. E célcsoportnak az új munkahelyhez történő hozzájutás és a már meglévő munkahely megtartásának nehézségei okoznak gondot. Hátrányos helyzetűek abban az értelemben, hogy a rendszerváltást követően újonnan létrejövő szakmákban már nem az idősebb munkavállalókat alkalmazták, hanem a fiatalabbakat, akik az új elvárásokhoz gyorsabban, rugalmasabban tudtak alkalmazkodni. Meglévő munkahelyeiket legtöbb esetben csak akkor tudják megtartani, ha jelentkeznek továbbképzésre, átképzésre. Napjainkban a legtöbb munkahelyen már általános a számítógép használata és az idegen nyelvű kommunikáció. Ezeknek a követelményeknek ez a célcsoport csak akkor tud megfelelni az elvárásoknak, ha részt vesz az ilyen irányú képzéseken. A munkaadók gyakran nem veszik figyelembe az idősebb munkavállalók munkatapasztalatait, mert egy fiatalabb munkavállaló jobban terhelhető és rugalmasabban áll az új feladatok elvégzéséhez. A munkaerő-piaci kép-

30 Mayer József (2008) Hátrányos helyzetű csoportok felnőttképzési lehetőségei. Békéscsaba http://www.tpf.hu/upload/docs/tudaskozpont/LLL_projekt/partnerseg/Mayer_Jozsef.ppt#7 (Letöltés ideje: 2008. szeptember 24.)

31 Cserné Dr. Adermann Gizella-Dr. Fodor Imréné-Dr. Koltai Dénes-Kövesi Gusztáv-Kövesi Jenő-Muity György-Dr. Nemeskéri Zsolt-Dr. Szép Zsófia-Vámosi Tamás-Váradi Ákos (2006) A felnőttek foglalkoztathatóságának növelésére irányuló komplex képzési modellek, különös tekintettel a hátrányos helyzetű csoportokra, javaslatok intézkedésekre. Kutatási zárótanulmány. In: (szerk.) Dr. Benke Magdolna, Felnőttképzési Kutatási Füzetek, NFI, Budapest, 28 o. https://www.nive.hu/kutatas_fejlesztes/felnottkepzes_kutatas_2003-2007/2006pdf/13_cserne.pdf (Letöltés ideje: 2008. február 6.)

zéseket éppen az említett munkatapasztalatra kell építeni, ugyanis építve az idősebbek tapasztalataira mélyebb tartalmú és jobb minőségű ismeretek sajátíthatóak el. Ha a 45 éven felüliek rutinszerű munkavégzése a gyakorlatban kiegészül új ismeretekkel jobb szakmai minőségű tudást szerezve a képzéseken, akkor a korszerű tudással és a felújított ismeretekkel nagyobb eséllyel alkalmazzák őket a munkaerőpiacon.³² Ugyanakkor az ő esetükben lassabb és türelmesebb módszerrel kell kialakítani a motivációt és megvalósítani a képzést. Így a berögződött tapasztalatokra építve az új ismereteket kialakulhat a munkaerőpiac számára szükséges tudás, képesség.

A fenti hátrányok egymásra épülve gyakran összegződnek, így alkotva olyan ördögi kört, amelyből nagyon nehéz kitörni. Az alacsony iskolai végzettség meghatározza a munkaerő-piaci esélyeket és a vállalható munkák körét, gyakran juttatva el a szegénységhez, a jövedelmi hátrányhoz. Különösen súlyossá teszi a hátrányos helyzetűek körülményeit a generációkon átívelő munkanélküliség alacsony iskolai végzettséggel, szegénységgel és munkaadói előítéletekkel összekapcsolódva. Ezek megoldásához csak egy célzott, komplex stratégiaalkotás nyújthat segítséget.

A KÉPZÉSI RENDSZER ÁTALAKULÁSA, A KOMPLEXITÁS IGÉNYE

A gazdasági körülmények megváltozására az oktatási rendszernek is reagálnia kellett, miután a hagyományos iskolarendszer nem tudott megfelelően alkalmazkodni az új munkaerő-keresleti igényekhez.³³ A hagyományos iskola mindenkori kulturáközvetítő feladata mellett két alapvetően új társadalmi jellemzője rajzolódott ki a korábbi évtizedekben. Az egyik, hogy a társadalmilag kialakult kulturális különbségeket szinte csak szentesítette és továbbörökítette. A másik az, hogy sajátos szelekciós mechanizmusaival jelentősen közrejátszott abban, hogy a társadalmilag „kiváltságos rétegek helyzetüket, társadalmilag legitimnek és igazságosnak tűnő formában örökíthessék át utódaikra”³⁴. Ferge Zsuzsa is megjegyzi, hogy az általános iskolában növekszik a különböző rétegek gyerekeinek tanulmányi eredményei közötti, azaz a hátránnyal indulók hátránya nő. A gyerekek tanulmányi eredményeik alapján kerülnek egyik vagy másik osztályba. Így alakulnak ki a különböző társadalmi összetételű jobb és rosszabb csoportok, és így az első csoportnál jóval nagyobb a fejlődési lehetőség, mint a második-

32 Sz. Molnár Anna (2005) Az idős felnőtt rétegek (45 év feletiek) felnőttképzési igényei és képzési lehetőségei. Kutatási zárótanulmány. In: (szerk.) Horváth Cz. János, Felnőttképzési Kutatási Füzetek, 18., NFI, Budapest.

https://www.nive.hu/kutatas_fejlesztis/felnottkepzes_kutatas_2003-2007/2005pdf/15szmolnar.pdf (Letöltés ideje: 2008. október14.)

33 Tóth Éva (1997) Trendek az iskolán kívüli képzésben. In: *Educatio*, 1997/2 <http://www.hier.iif.hu/hu/letoltes.php?fid=tartalom sor/244> (Letöltés ideje: 2008. november 19)

34 Ferge Zsuzsa (1980) Társadalompolitikai tanulmányok. A társadalmi struktúra és az iskolarendszer közötti néhány összefüggés, Gondolat Könyvkiadó, Budapest. 97-136 o.

nál.³⁵ A társadalmi indulás és a tanulmányi eredmény összefüggése rendkívül erős. A továbbtanulást biztosító magas követelményeket kevesebben tudják teljesíteni és a szelekcióban egyre hátrább kerülnek a nem értelmiségi, különösen a fizikai munkát végző szülők gyermekei. Minden olyan módszer, amely a képességek fejlesztéséhez kiemelt lehetőségeket próbál teremteni, kettős eredményre vezet. Egyfelől lemond az iskola a kevésbé tehetségesekről és nehezen fejleszthetőkéről, beletörődve, hogy ezek a gyerekek keveset profitálnak a tanulmányaik során. Másfelől a jobbak és rosszabbak szétválasztásánál a gyerek társadalmi helyzete is szerepet játszik, s így kerülnek abba a körforgásba, ahol a társadalmiból tanulmányi, majd ebből ismét társadalmi hátrány alakul ki.³⁶

A háború utáni évtizedek tömeges iskoláztatása sem akadályozta meg a hátrányos helyzetű emberek lecsúszását, még ha ez a szocialista rendszerben nem is volt annyira szembevetendő. Bourdieu szerint a társadalmi reprodukció akkor is végbemegy, ha többen járnak iskolába. Az iskola három funkciót teljesít: a tananyag átadásakor a „beszélykölést”, a társadalmi reprodukciót és ennek elkendőzését (ideologikus funkció). Úgy végzi el a társadalmi reprodukciót, hogy a származási egyenlőtlenségeket iskolai egyenlőtlenséggé alakítja, az egyén személyes tulajdonságaira vezetve vissza azt. Az iskolából kikerülve a munkaerőpiacra tolnak át az egyenlőtlenségek és a szelekció. Ezek a megállapítások azt az állítást erősítik, miszerint az iskolarendszer a társadalmi egyenlőtlenséget képezi le és termeli újra, valamint az ebből az egyenlőtlenségből fakadó iskolai kudarcok a hátrányos helyzetűeket még hátrányosabb helyzetbe sodorják.

A rendszerváltás után átalakult munkaerőpiac átalakította a képzési rendszert, új igényeket és keresletet támasztva a képzőintézményekkel szemben, többek között a felnőttoktatásban is.³⁷ Az eddig leírtakból láthattuk, hogy a hagyományos iskolarendszerű képzés nem volt alkalmas a hátrányos helyzetűek igényeinek megfelelő képzés megvalósítására a képzési rendszer egyenlőtlenséget generáló jellege³⁸, illetve a felnőtt munkanélküliek feltételezhető iskolai kudarcai miatt, hiszen ők túlnyomó részben alacsony iskolai végzettségűek voltak.

A hátrányos helyzetűek számára az állam által támogatott egyik lehetőség volt a tanulás, a tovább- és az átképzés, vagyis a felnőttképzéseken való részvétel, ami ma is fennáll. E problémák felismerése és az erre adott válasz először a 80-as években a már munkaviszonyban állók átképzésével történt meg, majd a 90-es években a hirtelen megnövekedett munkanélküliség következtében folytatódott a képzési paletta kiszélesítésével, illetve az első munkahelyet keresők számára indított munkaerő-piaci képzéssel.³⁹

35 Ferge (1980) *ibid.*

36 Ferge (1980) *ibid.*

37 Zachár László (2000) A felnőttképzés rendszere és főbb mutatói. <http://www.oki.hu/oldal.php?tipus=cikk&kod=felnottkepzes-zachar-felnottkepzes> (Letöltés ideje: 2009. február 20.)

38 Pierre Bourdieu (2008) A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése, General Press Kiadó, Budapest. 155-169 o.: „az iskola a társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődésében játszik szerepet”

39 Dr. Halmos Csaba (2005) *ibid.*

A rendszerváltás után az állam a 1991. évi IV. törvényben szabályozta a munkanélküliek törvényes ellátását.⁴⁰ A Munkaerőpiaci Alap, melynek éves keretösszegét a költségvetési törvény alapján szabják ki, több támogatási alapból tevődik össze⁴¹, és ezekből támogatják a különböző okokból hátrányos helyzetbe került emberek képzését, foglalkoztatását, rehabilitációját. A törvényben leírtak szerint a Munkaügyi Tanács dönti el, hogy a decentralizált megyékre leosztott Foglalkoztatási Alapból mennyi fordítható a képzések támogatására. A munkanélküliek számára a Munkaerőpiaci Alap képzési alaprészből felnőttképzési célra nyújtható támogatások részletes szabályiról szóló 15/2007. (IV. 13.) SZMM rendelet alapján alakították ki a különféle képzéseket. A Munkaerőpiaci Alapból⁴² évente 80-90 ezer ember képzését támogatják.

Korábban főleg a Munkaügyi Központok⁴³ tartottak kapcsolatot munkanélküliekkel. Ezek a központok a munkanélküliek regisztrálása után több lehetőséget is kínáltak a munka világába történő visszajutáshoz. Mellettük létrejöttek a Regionális Képző Központok⁴⁴ 1992 és 1995 között, kapcsolatot teremtve a munkaerő-piaci és a képzési szolgáltatások között, kielégítve a hátrányos helyzetűek speciális igényeit is.

A rendszerváltozást követően jelentősen átalakult a szakképzési rendszer is⁴⁵, melynek egyik Achilles-sarka volt, hogy megszűnt a szakképzés bázisul szolgáló, alapképzést nyújtó "Dolgozók Iskolája". Addig az általános iskola esti tagozatának ez a képzése biztosította a 8 osztályos végzettséget a lemaradók számára. E mellett 1993-ban megszűnt a szakmunkásképzés hagyományosan gyakorlatközpontú formája, aminek következtében tömegével kerültek ki olyan fiatalok az iskolarendszerből, akik szakképzettségük ellenére sem tudtak elhelyezkedni a szakmájukban. Továbbá szükségszerű volt az Országos képzési jegyzék (OKJ) kialakítása, majd módosítása is annak érdekében, hogy az előzetes tudásszint felmérését és a szakképzések közötti átjárhatóságot meg lehessen valósítani a képzések modulrendszerű átalakításával. Az új OKJ-ben úgy igyekeztek ösz-

40 1991. évi IV. törvény a foglalkoztatás elősegítéséről és a munkanélküliek ellátásáról.

<http://jab.complex.hu/hjegy.php?docid=99100004.TV> (Letöltés ideje: 2008. december 1.)

41 Szolidaritási Alaprészből, Foglalkoztatási Alaprész, Szakképzési Alaprész, Rehabilitációs Alaprész, Működési Alaprész (ÁFSZ működési költségeit finanszírozza).

42 15/2007. (IV. 13.) SZMM rendelet - A Munkaerőpiaci Alap képzési alaprészből felnőttképzési célra nyújtható támogatások részletes szabályairól. http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A0700015.SMM&kif=Feln%F5tk%E9pz%E9s#xcel (Letöltés ideje: 2008. szeptember 11.)

43 Regionális Munkaügyi Központok: Közép-magyarországi Regionális Munkaügyi Központ; Közép-dunántúli Regionális Munkaügyi Központ; Nyugat-dunántúli Regionális Munkaügyi Központ; Dél-dunántúli Regionális Munkaügyi Központ; Észak-magyarországi Regionális Munkaügyi Központ; Észak-alföldi Regionális Munkaügyi Központ; Dél-alföldi Regionális Munkaügyi Központ

44 Regionális Képző Központok: Észak-magyarországi Regionális Képző Központ; Budapesti Munkaerőpiaci Intervenciós Központ; Békéscsabai Regionális Képző Központ; Debreceni Regionális Képző Központ; Kecskeméti Regionális Képző Központ; Nyíregyházi Regionális Képző Központ; Pécsi Regionális Képző Központ; Székesfehérvári Regionális Képző Központ; Szombathelyi Regionális Képző Központ.

45 Simon Gábor: A szakképzés szerepe a foglalkoztatás elősegítésében. Szociális és Munkaügyi Minisztérium

www.szrmkk.hu/prez/20081121_simon.pps (Letöltés ideje: 2009. január 3.)

széállítani a modulokat, hogy a hallgatók minden modulban az adott szakma bizonyos részéhez megfelelő kompetenciákat tudják elsajátítani. Ez megoldásnak látszott arra a problémára, hogy a hallgatók a teljes szakképzés befejezése nélkül is szert tegyenek néhány olyan fontos kulcsképeségre, amelyek lehetővé teszik számukra a munka világába történő integrációt.⁴⁶ Ez az elképzelés is abba az irányba haladt, hogy a munkába állás és az ott maradás feltételrendszerében a konkrét képességeket helyezze előtérbe, és ne csupán a szakmai végzettséget bizonyító papír meglétére építsen. Emellett az egész életen át tartó tanulás a hétköznapiakban is szükségszerűen alkalmazott stratégiává vált. Mára már majdnem minden szakmatertület megköveteli a felhasználói szintű informatikai tudást és legalább egy idegen nyelv ismeretét, mivel ezek az ismeretek elengedhetetlenül szükségesek a munkaerő-piaci érvényesüléshez. Többek között ezért terjedtek el gombamód a felnőttképzési vállalkozások Magyarországon. A felnőttoktatás is piaci alapokra helyeződött azzal a munkaerő-piaci képzési kínálattal, amely igyekezett kialakítani, illetve pótolni mindazon kulcsképeségeket, amelyek elősegítik, vagy növelik az elhelyezkedés esélyeit (önéletrajzírás, karrier és életpálya tréningek, a tanulási tanácsadás és a tanulási képesség javítása).

A másik fontos ok, amiért szükségszerű volt az említett képzések elindítása az az, hogy a magyar közoktatási rendszer merev oktatási struktúrájából fakadóan nem (volt) képes lépést tartani a folyamatosan változó munkaerő-piaci elvárásokkal. A hátrányos helyzetűek különösen nehéz helyzetbe kerültek e folyamatok következtében, mivel számukra nem volt elég pusztán képzéseket nyújtani, hanem ki kellett egészíteni azokat olyan ismeretek átadásával, melyektől remélhették, hogy képessé teszi őket a tartósan hátrányos helyzetből történő kimozdulásra.⁴⁷ Hiszen „a kereső munka jelentősége az anyagi biztonság mellett a társadalmi integráció fő eleme”.⁴⁸ A hátrányos helyzetűek számára lehetetlennek tűnt a munkaerőpiacra és a társadalomba történő integráció megoldása a képzési komplexitás nélkül. Mára a posztindusztriális társadalomban⁴⁹ jelentősen csökkent azok aránya, akik a szakképzés után a gazdasági termelésben vesznek részt. Napjainkban már a szolgáltatói szektorban helyezkedhet el a munkavállalók többsége, hiszen ebben a szektorban van a legnagyobb munkaerő-kereslet. „Míg a hetvenes években a munkavállalók negyede végzett közvetlen termelőmunkát, ma ez az arány 5-10% körül van, és további két évtized múlva 2% körüli valószínű értéket nevez-

46 Dr. Henczi Lajos (2006) Modularitás és kompetencia az új OKJ-ban. In: Humánsaldo, 2006/6. http://www.milegyek.hu/letoltheto/modularis_okj.pdf (Letöltés ideje: 2009. január 3.)

47 Gere Ilona (2007) Képzést támogató szolgáltatások a hátrányos helyzetű emberek munkaerő-piaci integrációjának elősegítésére. In: Felnőttképzés, 2007. 5 évf. 2. sz. 37-43 o.

48 Koncz Katalin (2003) A társadalmi kirekesztettség és a szegénységkockázat nemek szerinti különbségei. <http://www.szochalo.hu/hireink/article/101396/1291/> (Letöltés ideje: 2008. október 24.)

49 Posztindusztriális társadalom: olyan társadalomnak a jelzője, amelyben a közvetlenül terméket előállító szféra helyett a szolgáltatások vannak túlsúlyban. <http://www.sulinet.hu/eletestudomany/archiv/2001/0106/london/kislex.html> (Letöltés ideje: 2008. december 4.)

nek meg szakértők⁵⁰. Mivel a gazdaságot a szolgáltatási szektor uralja, az oktatásnak is alkalmazkodnia kellett az új igényekhez.

A munkaerőpiac szektorális átalakulásához és a folyamatos, gyors ütemű piaci változásokhoz a szakképzési rendszer csak úgy tudott alkalmazkodni, hogy kilépett a megszokott képzési stratégiájából, és a kompetenciaalapú, illetve a munkaerő-piaci változásokra gyorsan reagáló rugalmas tanulási képességet fejlesztő képzést helyezte előtérbe. Mit jelent a hátrányos helyzetűek fent felsorolt célcsoportjai számára szervezett komplex képzési program? A foglalkoztathatóság javításának olyan integrált megközelítésen kellett alapulnia a hátrányos helyzetűek esetében, amely külön figyelmet fordít a hátrányos társadalmi-gazdasági helyzetből fakadó problémák összességére és azok halmozódására. Új módszereket kellett kidolgozni helyzetük megoldására, illetve biztosítani a meglévő ismereteik fejlesztését és folyamatosan bővítését. E célcsoportot segítő programok folyamatosan kerültek és kerülnek kiírásra. Ezeknek feltétlen tartalmazniuk kell a képzéshez, a munkaerő-piaci integrációhoz szükséges jól kidolgozott és bevált technikákat, módszereket. Az egyéni adottságokhoz és igényekhez igazodó, támogató és komplex fejlesztő szolgáltatások több elemet is tartalmaznak:

- az egyéni állapot-, helyzet-, képesség- és szükségletfelmérést;
- egyéni fejlesztési tervek és pályatervek készítését,
- a személyiség és a kulcsképeségek fejlesztését,
- folyamatos pszichoszociális támogatást,
- folyamatos testi és mentális állapotjavítást,
- pályorientációt és pályatanácsadást,
- tanulási és munkamotiváció erősítését,
- valamint az alapismeretek pótlását, a felzárkóztatást, az alapfokú képzettség megszerzésének elősegítését, segítségnyújtást az álláskereséshez és a munkába álláshoz, illetve az oktatásba, képzésbe való integrációhoz.

Ezek a korábbi programokhoz képest új támogató tevékenységek alkalmasnak látszottak arra, hogy a foglalkoztatottak mentális, pszichés és szociális felemelkedését és ez által a munkaerőpiacra való (re)integrációját biztosítsák. A felsoroltakból is láthatjuk, hogy a képzési programok komplexitása úgy jelentkezik, hogy a hátrányos helyzetűek társadalmi, gazdasági, szociális és egyéb problémáira együtt próbálnak megoldást adni, vagy választ keresni, hiszen ezek a problémák egymásra épülnek, és egymást generálják.

50 Mártonfi György: Az iskolarendszerű szakképzés átalakulása.

<http://www.oki.hu/oldal.php?tipus=cikk&kod=mindenki-martonfi-iskolai> (Letöltés ideje: 2008. szeptember 11).

AZ ÁLLAMI BEAVATKOZÁS SZÜKSÉGESSÉGE

Magyarország az Európai Unióhoz történő csatlakozás évét követően igazodott azokhoz az európai célokhoz, amelyek az elmaradott régiók felzárkóztatására irányultak. Bekapcsolódott a Strukturális Alapok eszközeivel finanszírozott támogatási programok megvalósításába, amelyek e régiók infrastruktúrájának, munkavállalói képzettségének, valamint a különböző gazdasági ágazatok termelékenységének fejlesztését tűzték ki fő célul. Az állami oktatási rendszer és az állami gondoskodás azonban nem volt annyira rugalmas, hogy a hátrányos helyzetű emberek folyamatos lecsúszását megállítsa és megvalósítsa a komplex fejlesztését. Ezért a döntéshozók a civil és a nonprofit szektorhoz rendelték ezt a tevékenységet, mely szektor megfelelő flexibilitásával és problémamegoldási módszereivel megfelelni látszott e követelményeknek.

Magyarország az ország gazdasági és társadalmi helyzetének átfogó elemzése alapján elkészítette a Nemzeti Fejlesztési Tervet a Strukturális Alapok vissza nem térítendő fejlesztési támogatásainak fogadása érdekében. Ezek a Strukturális Alapok az EU regionális politikájának fő pénzügyi eszközei, amelyen belül az Európai Szociális Alap kulcspolitikái a humán erőforrás-fejlesztés területére esnek. Ezen belül a 2004-2006-os periódus fő céljai közé tartozott a munkanélküliség megelőzése és a munkanélküliek visszasegítése a munka világába, egyenlő esélyek biztosítása a társadalom hátrányos helyzetű csoportjai számára, az élethosszig tartó tanulás és a szakképzés, valamint a társadalom igényeinek összehangolása, illetve a nők munkaerő-piaci esélyeinek növelése. Magyarországon a 2004 és 2006 közötti időszak alatt a Strukturális Alapok teljes költségvetése 2,13 milliárd euró volt. Magyarországon az Európai Unióhoz való csatlakozás előtt már a Phare programok, az Országos Foglalkoztatási Közalapítvány (OFA) programjai, az EQUAL programjai kitaposták az utat a később elindított Humán erőforrás-fejlesztési Operatív Program előtt.

PHARE PROGRAM

A Phare programot 1989-ben hozták létre a közép- és kelet-európai országokban végbenem rendszerváltozás után, és eredeti célja Magyarország és Lengyelország felzárkóztatása volt a fejlett nyugat európai országokhoz. A Phare programok az előcsatlakozási alapok részeként 1998 óta segítették az intézményrendszerek felkészülését az EU-hoz történő csatlakozására. 2002-től a Strukturális Alapok fogadására való felkészítés volt az elsődleges feladata, míg az utolsó évben, 2003-ban a szociális és foglalkoztatási politika is szerepelt a Nemzeti Phare Program legfőbb prioritásai között. A program költségvetése 2001 és 2003 között 358,3 millió euró volt.⁵¹ Majd az ESZA-típusú Phare modellprogramok lehetőséget kínáltak a Phare programozási és végrehajtási gyakorlat tapasztalatainak az ESZA-ból támogatott programokba történő átvételére és alkalma-

51 Köves Alexandra-Torda Ildikó-Nemes Katalin (szerk.) (2006) 5 év a Phare programoktól a Strukturális Alapokig, ESZA Kht., Budapest. 1-10 p.

zására, így a Humánerőforrás-fejlesztési Operatív Program (HEFOP) lebonyolítására is. Az ESZA-típusú Phare modellprogramok közül három olyat emelek ki, amely tükrözi a hátrányos helyzetűek számára tett intézkedésekben azt a módszert, amelyet később az OFA programjai, az EQUAL és a HEFOP is alkalmaztak:

- A „Halmazottan hátrányos helyzetű lakosságcsoportok foglalkoztathatósága és tartós foglalkoztatása” program,
- „A fogyatékkal élő emberek munkaerőpiacra jutásának elősegítése” program, valamint a
- „Küzdelem a munka világából történő kirekesztődés ellen” program, amelyek az FMM támogatásával valósultak meg.

Mind a három program kedvezményezettjei kizárólag önálló jogi személyiséggel rendelkező nonprofit, nem állami szervezetek lehetnek. Annak érdekében, hogy a megvalósító szervezetek kapcsolati hálót építhessenek ki a versenyszféra szereplőivel, illetve a képzést, valamint a foglalkoztatást megvalósító egyéb szervezetekkel, nagy hangsúlyt helyeztek a partnerség kialakítására. Az integráció alapfeltételét képező munkaerő-piaci segítő szolgáltatások módszertani megalapozása később a komplex képzési programok kialakításában nagy segítséget jelentett, hiszen a program sikere éppen ezeken a „kiegészítő szolgáltatásokon” múlhatott.

A Humánerőforrás-fejlesztési Operatív Program (HEFOP), az Országos Foglalkoztatási Közalapítvány (OFA), valamint az EQUAL Közösségi Kezdeményezés foglalkoztatási és képzési programjai a fent említett Phare programok által kifejlesztett technikákat alkalmazzák, és azokat fejlesztették tovább. Ez azért is volt fontos, mert Magyarországnak a Strukturális Alapok támogatásának felhasználásával kellene megvalósítania a hátrányos helyzetű térségek és emberek felzárkóztatását és munkaerő-piaci integrációját. Hiszen az volt az egyik elsődleges szempont, hogy hazánk meg tudjon felelni az Európai Unió által 2010-re kitűzött 70%-os foglalkoztatottsági szint elérésének. (Magyarország ugyanakkor csupán 63 százalékos foglalkoztatási szint elérését vállalta a 2005-ben Brüsszelnek elküldött foglalkoztatási akcióprogramban.) Azonban a múlt év szeptember-novemberi időszakára vonatkozó adatok szerint Magyarországon a foglalkoztatottság 57,3 százalékos volt és a szakértők előrejelzése alapján sem várható 2010-re 58,7 százalékos foglalkoztatottságnál magasabb szint.⁵²

ORSZÁGOS FOGLALKOZTATÁSI KÖZALAPÍTVÁNY (OFA) PROGRAMJAI

Mivel az országos foglalkoztatási intézményrendszerben az Országos Foglalkoztatási Közalapítvány (OFA) fontos szerepet tölt be, e szemléletmód szerint küldetése is a mun-

52 MTI (2008) Az idén már bővíthet a foglalkoztatás. 2010-re 63 százalékos foglalkoztatási rátát kíván elérni Magyarország.

http://www.ma.hu/tart/cikk/c/0/2526/1/gazdasag/2010re_63_szazalekos_foglalkoztatasi_ratat_kivan_elerni_Magyarorszag (Letöltés ideje: 2009. január 6.)

kanélküliség enyhítését és a foglalkoztatás bővítését szolgálja. Az OFA megalapítása (1992) óta ötezer program megvalósításával, valamint 38,4 milliárd Ft támogatás folyósításával, több mint 545 ezer főt segített az elsődleges munkaerőpiacra⁵³. A támogatásokat a foglalkoztatás elősegítése és a munkanélküliség mérséklésének érdekében a civil, a „for-profit” és a költségvetési szervezetek számára nyújtották. Az Országos Regionális Hálózat kiépítésével az OFA a potenciális pályázó szervezetek számára nyújt segítséget, illetve kutatásokat készít az aktuális munkaerő-piaci helyzetről. Kiemelném azt az 1996-os intézkedést, amelyben a hátrányos helyzetű szakképzetlen fiatalok számára olyan komplex szakképzettséget biztosító tranzitfoglalkoztatási programot hozott létre a közalapítvány, amely módszertanát tekintve az első olyan komplex program volt, amely a későbbiekben modellprogramként szolgálhatott más, hasonló programok számára. A programban 214 fő foglalkoztatással egybekötött képzése valósult meg, és közülük 159 fő munkába helyezését is vállalták.⁵⁴ Ez az elhelyezkedési arány ebben a célcsoportban igencsak sikeres eredménynek tekinthető.

EQUAL

Az EQUAL egy olyan, nemzetközi információcserét és tapasztalatokat irányító Közösségi Kezdeményezés, amely a foglalkoztatáspolitikai és a társadalmi befogadás témájában az új ötletek megvitatását szorgalmazza és erre lehetőséget is ad. A magyar EQUAL program olyan kezdeményezéseket is támogat, amelyek a különböző hátrányos helyzetű csoportok speciális problémáira kínálnak megoldásokat, kielégítve az ő sajátos körülményeik miatt kialakuló szükségleteiket. Az EQUAL Közösségi Kezdeményezésen belül 39 projekt valósulhatott meg, amelyhez 2004-től 2006-ig tartó periódusban 40 millió euró állt rendelkezésére, melyből 30 millió az Európai Szociális Alap támogatásával, illetve a központi költségvetés 10 millió eurós finanszírozásával valósult meg⁵⁵.

HUMÁNERŐFORRÁS-FEJLESZTÉSI OPERATÍV PROGRAM (HEFOP)

Mint korábban szó volt róla, a Humánerőforrás-fejlesztési Operatív Programnak célja volt az eddigi foglalkoztatási és képzési programok módszereinek és tapasztalatainak átvétele annak érdekében, hogy az addigi programok pozitív eredményeit és tapasztalatait alkalmazni tudja a további sikeres intézkedések megvalósításában. A HEFOP

53 Országos Foglalkoztatási Közalapítvány (OFA)

http://www.ofa.hu/index.php?WG_NODE=WebPageReader&WG_OID=PAGfde2c316a0fcc4a00 (Letöltés ideje: 2008. november 20.)

54 OFA Tranzitfoglalkoztatási programja (1996) http://www.ofa.hu/index.php?WG_NODE=WebPageReader&WG_OID=PAGf622613ddd4638083 (Letöltés ideje: 2008. november 10.)

55 EQUAL <http://www.equalhungary.hu/main.php?folderID=1033&objectID=5002567> (Letöltés ideje: 2008. december 3.)

megfelelt a Foglalkoztatási Irányvonalakban⁵⁶ kijelölt céloknak. Intézkedéseit a foglalkoztatás bővítése, a munkaerő versenyképességének növelése és a társadalmi befogadás előmozdítása érdekében ennek megfelelően alakította ki. A HEFOP prioritásai voltak:

- az aktív munkaerő-piaci intézkedések támogatása,
- a társadalmi kirekesztődés elleni küzdelem a munkaerőpiacra történő belépés elősegítésével,
- az egész életen át tartó tanulás támogatása és az alkalmazkodó képesség javítása,
- az oktatás, a szociális szolgáltatások és az egészségügyi ellátórendszer infrastruktúrájának fejlesztése,
- technikai segítségnyújtás.

A HEFOP a nem állami szervezetek, valamint az oktatás, a képzés és a szociális szolgáltatások területén tevékenykedő helyi szereplők kezdeményezéseit támogatta, ösztönözve a helyi szervezetek – nem állami szervezetek, piaci szereplők, helyi önkormányzatok – közötti együttműködést. A HEFOP intézkedései a Phare és az OFA által már kidolgozott módszereket próbálták „beépíteni” a projektek megvalósításába.⁵⁷ A felsorolt foglalkoztatási és képzési programokban dolgozó szakemberek szerint a hátrányos helyzetű emberek gondjainak megoldása nem lehetséges a nonprofit és civil szektor beemelése nélkül. A speciális igényeikre történő válaszadás nem valósulhat meg csupán az állam beavatkozásával. A helyi civil szervezetek és gazdasági szereplők, illetve az önkormányzatok kapcsolatrendszere nélkül nem lehet megoldani a legnehezebb helyzetű régiókban élő hátrányos helyzetűek munkaerő-piaci problémáit. Ezért a hátrányos helyzetűek problémáira a legmegfelelőbb megoldást a HEFOP-on keresztül megpályázható támogatási források felhasználása jelentette.

56 Foglalkoztatási Irányvonalak

<http://www.szmm.gov.hu/main.php?folderID=13422&articleID=20290&ctag=articlelist&iid=1> (Letöltés ideje: 2008. december 3.)

57 Humánerőforrás-fejlesztési Operatív Program

<http://www.szmm.gov.hu/main.php?folderID=16433&articleID=32273&ctag=articlelist&iid=1> (Letöltés ideje: 2008. december 3.)

IRODALOMJEGYZÉK

- Arapovics Mária (2007): Felnőttképzési nonprofit szervezetek Magyarországon. Az egész életen áttartó tanulás és a civil szervezetek, Ráció Kiadó, Budapest.
- Cserné Dr. Adermann Gizella-Dr. Fodor Imréné-Dr. Koltai Dénes-Kövesi Gusztáv-Kövesi Jenő-Muity György-Dr. Nemeskéri Zsolt-Dr. Szép Zsófia-Vámosi Tamás-Váradi Ákos (2006): A felnőttek foglalkoztathatóságának növelésére irányuló komplex képzési modellek, különös tekintettel a hátrányos helyzetű csoportokra, javaslatok intézkedésekre. Kutatási zárótanulmány. In: (szerk.) Dr. Benke Magdolna, Felnőttképzési Kutatási Füzetek, NFI, Budapest.
https://www.nive.hu/kutatas_fejlesztas/felnottkepzes_kutatas_2003-2007/2006pdf/13_cserne.pdf (Letöltés ideje: 2008. szeptember 14.)
- Ferge Zsuzsa (1980): Társadalompolitikai tanulmányok. A társadalmi struktúra és az iskolarendszer közötti néhány összefüggés, Gondolat Könyvkiadó, Budapest.
- Gere Ilona (2007): Képzést támogató szolgáltatások a hátrányos helyzetű emberek munkaerő-piaci integrációjának elősegítésére. In: Felnőttképzés, 2007. 5 évf. 2 sz.
- Halmos Csaba (2005): A felnőttképzésben résztvevők elhelyezkedése, különös tekintettel a hátrányos helyzetű rétegekre, régiókra. Kutatási zárótanulmány. In: (szerk.) Horváth Cz. János, Felnőttképzési Kutatási Füzetek 3, NFI, Budapest.
https://www.nive.hu/kutatas_fejlesztas/felnottkepzes_kutatas_2003-2007/2005pdf/03halmos.pdf (Letöltés ideje: 2008. szeptember 11.)
- Köves Alexandra-Torda Ildikó-Nemes Katalin (szerk.) (2006): 5 év a Phare programoktól a Strukturális Alapokig, ESZA Kht., Budapest.
- Óry Mária (2005): A hátrányos helyzetű csoportok helyzete. Kutatási zárótanulmány. In: (szerk.) Horváth Cz. János, Felnőttképzési Kutatási Füzetek 2, NFI, Budapest.
https://www.nive.hu/kutatas_fejlesztas/felnottkepzes_kutatas_2003-2007/2005pdf/02ory.pdf (Letöltés ideje: 2008. október 14.)
- Sz. Molnár Anna (2005): Az idős felnőtt rétegek (45 év feletti) felnőttképzési igényei és képzési lehetőségei. Kutatási zárótanulmány. In: (szerk.) Horváth Cz. János, Felnőttképzési Kutatási Füzetek, NFI, Budapest.
https://www.nive.hu/kutatas_fejlesztas/felnottkepzes_kutatas_2003-2007/2005pdf/15szmolnar.pdf (Letöltés ideje: 2008. október 14.)
- Zachár László (2000): A felnőttképzés rendszere és főbb mutatói.
<http://www.oki.hu/oldal.php?tipus=cikk&kod=felnottkepzes-zachar-felnottkepzes> (Letöltés ideje: 2009. február 20.)